

TRAŽEĆI PROSTOR ZA DIJALOG IZMEĐU KRŠĆANA I MARKSISTA

Jordan Kuničić

U jednom se dijelu katoličke štampe u nas pisalo, a i još se ponekad pojavi koji članak, o dijalogu i to apstraktno i na apstraktan način. Takav način pisanja i kršćane i marksiste ostavlja prilično apatičnima. Nadodajmo da se često piše o dijalogu novinarski površno.

U posljednje vrijeme pojavljuju se članci izravnijeg i ozbiljnijeg pristupa tom pitanju dijaloga između kršćana i marksista. To se opaža s jedne i s druge strane. Za Crkvu je ta preorijentacija očita oznaka današnjice. Nije potpuno nejasna niti za marksizam. Dok unatrag jednog ili dva decenija metafizička kritika religije — provedena od Marxa u svijetu ateističke struje Hegela, Engelsa i Feuerbacha — nije pokazivala ozbiljnijih znakova da se želi »otvoriti« te iskreno pristupiti autokritici svoga stava prema religiji, danas se situacija znatno mijenja.¹

Crkva je dovoljno pokazala svoju spremnost za dijalog sa svim ljudima dobre volje: s onima koji čovječanstvu žele pravu sreću. Svakomu je poznato da je Drugi vatikanski koncil naglasio svoju okrenutost prema apelacijama sa strane svijeta. Isti je Koncil utisnuo dijalogu neke spe-

¹ S katoličke strane vrijedan je spomena članak Ante Kusića u ovom časopisu, 1970, br. 2. i 3. pod naslovom DIJALOSKO SUOCENJE IZMEĐU MARKSISTICKE I KRŠĆANSKE ANTROPOLOGIJE. — Iste godine, uz neke druge članke, ističem članak Mladena Stankovića u PRAXISU, 1970, br. 4, str. 645-655, u kojemu raspravlja o religiji kao dopuni čovjeće parcijalnosti i nesavršenosti. Iako ne s kršćanskih pozicija — ipak s pozicija razuma ili logike direktno kritizira pojam religije kako su ga iznijeli Marx, Holbach, Schlegelher. Po mišljenju Stankovića religija kao dio čovjekove duhovne proizvodnje zadovoljava neke od čovjekovih duhovnih potreba, pa će i u socijalističkom društvu religija dugo opstojati. Nestat će religije kada se čovjek pomiri sa svojom parcijalnošću i nezatnošću. — Rezoniranje u tom članku M. Stankovića može poslužiti kao građivo za dijalog idejne naravi, pa bi kršćanski mislilac prosljedio umovanjem u smislu koncepcije da religija spada na ontičku, strukturnu čovjeću bitnost i da kao takva nije zamišljivo kako bi nestala a da se time ne povrijedi integralnost čovjeće ličnosti.

cifične oznake, kojih pokušaji dijaloga u povijesti nisu imali. A osim toga je proširio i sam pojam dijaloga. Zahvatio je dijalog sa svih strana.

To je važno naglasiti. Kadgod se radi o dijalogu, važno je odmah staviti na čitac da li se radi o idejno-teoretskom, civilnom ili praktičnom dijalogu. Idejno, teoretski ili doktrinalni dijalog ide za tim da izmjenom misli zablista istina u dušama sugovornikâ. Civilni je dijalog zahtjev svake kulturne sredine kao znak i faktor mirne konvencije. Dijalog na području akcije, praktični dijalog uključuje zajednički nastup u pothvatima koji stvaraju humanijim čovječiji položaj u svijetu. Ističem ovu posljednju vrstu dijaloga, jer praksa je za marksizam ono najvažnije, ona je konkretna i efikasna djelatnost u svrhu preobrazbe svijeta da ovaj bude humaniji, dostojniji čovjeka. Jer čovjek je za marksizam apsolutno-apsolutna vrijednost. A i kršćanstvo stavlja praksu na čelo svih odlučujućih faktora životne punine i konačne sreće (Mt. 16, 27; 7, 21; 11, 12).

Na strani ozbiljnijih marksističkih mislilaca opaža se također neka zdrava samokritika. U prvom redu se traže pokretači ili razlozi Marxove nesklonosti prema religiji, pa, opazajući kako povijesni razvoj neke od tih pokretača oslabljuje, i sama Marxova pozicija prema religiji postaje problematična. Danas nailazimo na tvrdnje kako marksizam u svojoj biti nije ateističan, dapače, da mu je ateizam samo izvedena postavka ili neka primjena. Marksistički filozofi i pisci priznaju kršćanstvu pozitivnu ulogu u povijesti, a priznaju da je ona i danas vrlo važan čimbenik za mir i red u svijetu. Traže i nalaze dodirne točke za konstruktivan susret s kršćanima ili vjernicima na etičkoj, političkoj i ekonomskoj osnovi. Uočujući bolje prave pozicije religije u ekonomskim pitanjima i u socijalnoj nauci zaključuju da religija nije alienacija, nego stvarno pomagalo u humanizaciji svijeta. Tako se s jedne i s druge strane naglasuje da vrednota humanizma može poslužiti kao dodirna točka za dijalog.²

Što, prema tome, u ovom članku želim iznijeti? Želim ukazati na pozitivne i negativne strane nekih predloženih dodirnih točaka. Ukazati gdje se može naći »slaba« strana tih točaka. Ne radi se o kontestaciji s moje strane, nego o upozorenju nedovoljno upućunima, da ne bi nesporazum odmah na početku upropastio svaki pokušaj dijaloga. U traženju istine i u nastojanju da se bližnjemu pomogne svaki se napor isplati.

Čuvajmo se prividnosti!

Neki se zadovoljavaju univoknošću izraza pa smatraju da je istota izraza dovoljna da se među partnerima uspostavi dijalog. To bi, po mom mišljenju, bila kobna varka, pogibeljna prividnost. Tako se neki kršćanski mislioci zadovoljavaju da je Marx rekao da je kršćanstvo religija *par excellence*, te da se ono odnosi prema drugim religijama kao demokracija prema drugim oblicima vladavine, pri čemu kao da gema zanosu izdignutost kršćanstva; ili: da Marx shvaća religiju kao olakšicu u ne-

² A. Kusić, nav. mj. br. 3, str. 256 i passim; sravni s br. 2. str. 144—159.

voljama, kao neki narkotik ali i kao protest; ili: da je i Marx osjetljiv prema frazerstvu, verbalizmu, a da zastupa radikalizam života te da brani sve pothvate u svrhu poboljšanja čovječjeg života na zemlji, u prvom redu proletera, obespravljenih radnika itd.

Mogli bismo navesti mnoge druge jednozvučne izraze. Međutim, na tim se prividnostima ne može osnovati solidan dijalog, treba začeti dublje i uočavati što je kršćanstvu i marksizmu pod tim izrazima zajedničko, a što ih razdvaja, kako sam pokušao učiniti u ovom časopisu 1970, br. 4, str. 369—379, u pitanju marksističkog i kršćanskog pogleda u budućnost. Uspješan se dijalog može ostvariti samo s jasnih pozicija, pa bile one i razčite, jer nikada nisu toliko različite da ne bi imale nešto zajedničkoga, na čemu se tada može pravilnije graditi dijalog koji neće prerasti u dijalogizam, zbrku ili oportunističko nagađanje.

Osvrnimo se na neke od tih prividnosti. Istina je da Marx u kršćanstvu gleda viši oblik religije. To Marxu ne smeta da kršćanstvu kao i drugim religijama, uz priznati prioritet, upisuje u grijeh što čovjeka alienira, uspavljuje, pomiruje s nepravednim društvenim stanjem. I kršćanstvo ja za Marx proizvod čovjekov, refleks proizvodnih odnosa, osuđeno na nestanak netom se čovjek uistinu dealienira ili oslobodi svih suvišnosti. A kršćanska projekcija u eshaton »s druge strane« samo je iluzija.

Kršćanstvo zastupa mišljenje da je religiozna dimenzija čovjekova ukorijenjena u njegovoj biti, ontički i psihološki. Prema tome religija je strukturni zahtjev čovječje punine i istinski odgovor na mnoge i najdublje čovjekove aspiracije, npr. za istinom, ljepotom, etičkom vrijednošću itd, u njihovu apsolutnom stanju. A zamjerke kršćanstvu — da ono odobrava postojeće režime — ne samo da pokazuju da Marx nije pravilno shvatio ni dobro poznao kršćansko naučavanje u tom pitanju, nego poriču i osnovanost njegovim tvrdnjama, kao što današnje nastojanje katolika za dijalogom s marksistima ne ide u prilog eventualnoj zamjerki kršćanstvu da ono tim postupkom sve u marksizmu odobrava.

S tog bi gledišta upao u zamke te prve prividnosti i onaj koji bi na jednak način tražio od marksizma i kršćanstva da se odrekne potpuno svoga integriteta ili svijesti o svom prvom i vrhovnom pozivu u poslu oko čovječje definitivne i potpune punine ili vječne sretne sudbine. Zbog čega? Jer ako je čovjek jedno i jedinstveno biće, s jednim konačnim ciljem, a u njemu kao psiho-somatskom jedinstvu prednjači duhovni princip (duša) s pozivom na vrhovnu vrednotu na ljestvici vrednota, tj. na spas duše (Mt. 16, 26), osim toga, ako kršćanstvo predstavlja činjenicu, time i svoju misiju smatra neustupljivom, slijedi da će kršćanstvo uvijek biti spremno na dijalog, za slobodu svakog čovjeka, ali da se nikad ne može odreći svoje prvenstvene misije u čovječjem životu.

Neki kršćanski, katolički pisci, pa i u nas, ili dovoljno ne shvaćaju ovu istinu ili je naumice prešućuju, a to nije u interesu uspjeha dijaloga. Ne treba se bojati istine, niti je pokrivati plaštem kad ona mora biti uočljiva. Mnogo sam puta zastao na nekim člancima naših teoloških

ili filozofskih pisaca. Ispravno je što naglasuju kako je Drugi vatikanski koncil naglasio psihološku slobodu ispravno formiranje savjesti pojedinaca i potrebu da nitko izvana ne prisiljava čovjeka da vjeruje ni da ne vjeruje, ali, s jedne strane, nisam dovoljno razumio zbog čega se ti i drugi katolički pisci pozivaju na Drugi vatikanski koncil a da ne navedu konkretno tekst na kojemu se baziraju njihove tvrdnje, a s druge nije mi jasno zbog čega prešućuju ono što Drugi vatikanski koncil u najvažnijem tekstu i kontekstu gdje se radi o toj slobodi naglasuje princip prioriteta kao nepobitan princip vrijedan za sva vremena.

Bit ću konkretniji. Koncil o toj psihološkoj i izvanjskoj slobodi govori najjasnije u Deklaraciji *Dignitatis humanae* br. 1—2. Pa kako se neke tvrdnje ili formulacije istina mogu spojiti s toliko naglašenom istinom da su ljudi, pojedinačno i skupno, dužni tražiti istinu života i, ako je upoznaju, slijediti? Zašto i danas ne iznose misao Crkve da ona s toliko razvikanom slobodom ni najmanje ne dokida svoje vjekovno naučavanje da su *pojedinci i skupine dužni* posebno regulirati svoj odnos prema jedino pravoj religiji i jedinoj Kristovoj Crkvi? A to je, ipak, u tom tekstu više nego jasno naglašeno. Koncil naglašava moralnu *obvezu*, dakle odgovornost u savjesti pod prijetnjom igre sudbinom, bilo za pojedince bilo za društva, da u tome zauzmu ispravno stajalište. Čemu prešućivati tu istinu? Čemu danas toliko naglašavati da Crkva zastupa potpunu slobodu u tom pitanju, kad Crkva naglasuje da u toj točki ostavlja netaknutu tradicionalnu nauku? O bitnim se istinama života ne paktira. Neka se sve stavi na svoje mjesto, pa marksisti to neće shvatiti kao želju za dominacijom, niti kao pretjerani integritet sa strane kršćanstva. Spas duše kao vrhovna vrednota i prioritet religije u pitanjima savjesti i u dijeljenju svetinja, ne dovodi u pitanje uspjeh dijaloga, jer svi se ovozemni problemi, s kojima se marksizam izravno bavi, mogu pravilno uklopiti u tu situaciju. A to je pitanje pravilnog odnosa Crkve i civilnih institucija na istom terenu, na istom pitanju, o čemu sam raspravljao u *Katoličkoj društvenoj nauci*, Zagreb 1971, br. 3—14; 16; 18—22; 97.

Osvrnimo se kratko na one druge prividnosti. Jest, Marx u religiji, pa i u kršćanstvu, vidi olakšicu ili neku utjehu, pa i protest protiv bijede. To će na svoj način reći i Drugi vatikanski koncil (LG br. 48; GS br. 18; NAE br. 1), ali kontekst je za oboje posve različit. Marx to priznaje religiji ironički, kao iluzorno bježanje u carstvo tlapnja od čega čovjek ne crpi stvarne koristi, nego se još više alijenira, otuđuje sebi i društvu, dok Crkva, na bazi religijske prirodene čovječje dimenzije i na bazi povijesnosti ili činjeničnosti Evanđeoske poruke čovjeku, doista smatra da religija čovjeku može pružiti i svjetlo i snagu i faktor sretnijeg uređenja života. Iste riječi u Marxa i u vjerskih učitelja polaze s različitih pozicija, uključuju različit sadržaj i vode prema različitom cilju (ali ne oprečnom, jer ovozemni cilj i onaj »onkraj groba« nisu kontradiktorni, nego se odnose kao prolazni cilj prema neprolaznom, djelomičan prema sveobuhvatnom, nepotpun prema potpunom).

Slično recimo i u vezi one treće navedene prividnosti. I Marx i kršćanstvo zastupaju životni radikalizam akcije. Istina je. I Crkva je davno

tražila socijalne reforme u svrhu uređenja čovječijih socijalno-ekonomskih prilika u svijetu, kako sam pokazao u *Katoličkoj društvenoj nauci* br. 125—129. Međutim, religija prije svega traži od čovjeka da provede onu unatarnju revoluciju, da uvede duhovnu ili etičku preobrazbu, jer, dok u čovjeku budu imale glavnu riječ strasti ili egoističke tendencije, nijedna strukturalna reforma neće imati uspjeha. A osim toga, kršćanstvo ne gleda samo na interese jedne klase, nego na čovjeka, bilo kojoj on klasi pripadao, i ne može odobriti upotrebu bilo kakvih sredstava, nego zastupa teoriju podređenosti vrednota (o čemu također u nav. djelu br. 108—111). Uvijek će kršćanstvo zastupati ideju apostola ljubavi sv. Ivana (1 Iv. 3, 18) da treba ljubiti djelom i iskreno, i tumača kršćanstva u praksi sv. Jakova (Poslanica), ali isto će se tako držati načela da nije sve ispravno samim tim što vodi ispravnom cilju, drugim riječima da cilj ne opravdava sredstva (Rim. 3, 8). Nije dovoljno ići za tim da nekom bude dobro, nego treba gledati i ŠTO činiš da tebi ili drugom bude dobro.

Prividnost bi bila i na oprečnoj poziciji. Još danas ima pisaca koji misle da pišu u skladu s vjerom, a odbijaju mogućnost da se može naći ma koja dodirna točka između kršćana i marksista. Još jednom naglasimo: priznajemo da najosjetljiviji izrazi u ustima kršćana i marksista jednako zvuče a nejednako znače, a jedan je od tih najosjetljivijih izraza: »živjeti za drugoga«, dapače, »dati svoj život za drugoga«. I Krist je pokazao da je živio i dao svoj život za drugoga, ali taj izraz »vivre-pour-les autres« u rječniku Cousin-a, Marxa ili, s druge strane, u ustima jednog kršćanina, npr. kršćanskog socijaliste J. B. Buchez-a, više će biti sličan, dapače sličan i samo sličan, a ne jednake vrijednosti, jer kršćanin nikada ne živi autentično alko ne gleda spas *svoje duše*, a za taj se ne može pravilno brinuti ako se ne brine i za bližnjega, ili ako ga bilo na koji način vrijeđa, oštećuje, ponizuje, tlači. Dužnost je kršćana pokazivati kako je ljubav prema sebi korijen i forma, uvjet i pokretač ljubavi prema bližnjemu (Mk 12, 31 i drugdje). Ljubav prema Bogu, sebi i bližnjemu predstavlja nerazdruživo jedinstvo. Čovjek je uključen u sve tri veze, boje reći u jednu pod trostrukim oblikom, i nekad u prostoru jedne vuče sa sobom nered u područjima drugih dviju.

Odbijamo ovu tvrdnju: »Nema niti jednog dijelca u marksizmu da bi se mogao asimilirati od kršćanske misli. Čitav se marksizam može zamisliti u dva različita oblika, u obliku imanentnog eshatologizma i apsolutnog relativizma; bolje rečeno: marksizam zastupa imanentni eshatologizam, a ovaj se u procesu realizacije izvrće u apsolutni relativizam, tj. u filozofiju tehničkog društva. Katolički kritički osvrt mora jasno uvidjeti da je ova heterogeneza ciljeva upisana u srži marksizma.«³

Dok prva struja prividnosti zaključuje iz istih izraza na isti sadržaj, ova struja prividnosti zaključuje iz istih izraza na posve različit sadržaj. Čini mi se da obje struje griješe protiv osnovnih zakona logičnog mišljenja. Isti izrazi *ne moraju* značiti posve istu stvar, ali isti izrazi *moгу* značiti istu ili sličnu stvar. Treba tražiti u čemu se ti izrazi po-

³ Augusto del Noce, u *IL PROBLEMA MORALE OGGI*, Bologna 1968, str. 95, bilj. 10.

klapaju, dokle se poklapaju, a u čemu se ne poklapaju ili se samo djelomično poklapaju. O tome logika i zdrav razum.

Ovo, dakle, stajalašte smatram nedoraslim današnjem vremenu. Ne smije se prisutpiti dijalogu niti s podsvjesnom nakanom da se sugovornik »pokrsti« ili »prekrsti«, jer dijalog nije misionarenje. Samim tim što priznaje da se u marksizmu krije neki imanentni eshatologizam ili kretanje prema budućnosti — sastaje se s kršćanstvom. Isto tako se sastaje s kršćanstvom u priznavanju nekog relativizma raznih situacija, jer kršćanstvo dobro luči ono što je bitno, neprolazno, od onoga što je sporedno i prolazno. Ako je situacionizam kriv, krivo bi bilo ukalupljivati onu mnogostrukost i raznolikost konkretne djelatnosti koja je uvijek plod ovog čovjeka u ovoj situaciji, pa se ta djelatnost ne može ocijeniti bez osvrta na njezine okolnosti. Treba mudro spojiti zahtjeve objektivnih vrednota sa stanjem činioca, tj. razumjeti činioca i njegovu situaciju i onda se pozvati na zahtjeve objektivnosti.

Ta kontestacija izvire iz jednog drugog krivog izvora. Kao da pisac brka naravnu s nadnaravnom spaznjom, razum s vjerom, ili niječe opravdanost naravnom redu. Znamo da vjerska spoznaja ne ruši razumske spoznaje. Isto tako znamo da kršćanska ili sveta ljubav ne odbija niti jedne doista humane ili čovjeka dostojne ljubavi. Recimo kraće: Milost ili nadnarav ne ruši narav. Vidjeli smo da isti izrazi u prostoru kršćanstva i marksizma sadrže neki zajednički nazivnik, kao neki *nucleus* ili žarište koje se može razviti do pojave zajedničkog životnog stajališta. Treba ga tražiti, a ne a priori odbiti.

Zadatak je dijaloga upravo taj da otkriva dodirne točke. Ono što je doista humano (briga za potlačene, dosljednost u životu, težnja za pravdom, vjernost zadanoj riječi, skrb za bijednike i unesrećenike itd) kršćanstvo ne samo da ne odbija, ono sve to uzima i kao svoju dužnost, i istinu prihvaća ma od koga dolazila, cijeneći ŠTO se govori a ne TKO govori. Ali ne slijedi ako je nešto istinito da je to isto dobro i potpuno istinito. Drugim riječim: i naravno-etički ispravno djelo je dobro ili etičko dobro, ali nije potpuno dobro ako mu se digne nadnaravno obilježje (izvor i motivacija). Ipak, od te nadnaravne karakteristike može se prescindirati, jer dok opstoji subjektivno neodgovorna savjest, ona opravdava zlo što čovjek pod njezinim impulsom čini, i odobrava ono što čini, iako to nije nadnaravno.

Spomenuo sam da treba imati opreza u pozivu na integrizam, odnosno da nije lako izjednačiti kršćanstvo i marksizam u ocjeni pretjeranosti integrizma (u stvari monopolizma), jer kršćanski integrizam ima drugačije osnove i opravdanja, ali van svake je sumnje da kršćani moraju više računati na prirodu ili narav, a marksisti da ne zatvaraju oči pred činjenicama da u čovjeku uvijek buktu vatra za Apsolutnim i da nadnaravni faktori pomažu naravne da se potpunije afirmiraju, dopune, uzdignu i budu plodonosniji. A da i ne govorim kako samo vjera može čovjeku u izvjesnim trenucima života pružiti adekvatnu pomoć, npr. na

čas u smrti, u tjeskobi savjesti, u osjećaju slabosti i ovisnosti o Nekomu iznad vremena i prostora, o sankcijama za tajne zločine⁴ itd.

Negativni ateizam

Svi priznaju da je Marx ispovijedao ateizam. Može li, prema tome, uopće biti govora između marksizma i kršćanstva? Neki smatraju da između marksističkog ateizma i kršćanskog teizma nema kontradikcije jednostavno zbog toga što nije riječ o istom Bogu, i što kršćanska nada traži također promjenu svijeta i života da se dođe do životne punine kao što i marksistička revolucionarna praksa uključuje svojevrsnu nadu.⁵ Marx zamišlja Boga na kriv način, zamišlja ga kao kočničara napretka, kao podržavatelja nepravednog stanja, kao formalista koji se zadovoljava samim riječima. A to nije Bog kršćanske Biblije ni teologije.⁶

To je stajalište vrijedno pažnje. Dokinuti kontradikciju znači osloboditi čovjeka da može hodati, u našem slučaju umovati. Nastaje pitanje: Nije li, možda, tvrdnja o ne-kontradikciji preslab temelj za dijalog? Tvrdnja da se ne radi o istom Bogu ne znači da bi Marx i pri spoznaji pravoga Boga Biblije i kršćanstva priglio kršćanski teizam. Biti teist ne ovisi o faktoru znanja, i drugi faktori imaju svoju riječ, možda i odlučniju. Kristova su čudesa mnogi vidjeli, ali nisu se svi obratili. Za Marxovo stajalište prema religiji i Bogu mogu igrati ulogu mnogi drugi faktori, nesvedivi na gnozeološki prostor.

Ali pitanje se postavlja u vezi i te tvrdnje da Marx nije poznavao pravoga Boga i njegov odnos prema svijetu. Marxovi biografi dokazuju da je on dobro poznavao zadatak kršćanstva i ulogu religije u životu prema autentičnom tumačenju kršćanstva. Znao je da kršćanstvo ide i za osobnim čovječjim usavršenjem i za aktivnom ljubavi prema bližnjemu. U Kristu je gledao kršćanski primjer »života i rada drugoga«. Znao je da čovjek u borbi protiv strasti i u snošenju životnih nevolja ima Boga za pomoćnika. Naglasivao je kako se kršćanin pozivom na Boga oslobađa svoga »dokončanja«. Znao je da je vjerska spoznaja obilježena humanističkim obilježjem. Divio se Kristu.

Marx je pristao uz ateizam. Učio je vjeronauk, poznavao nauku Evanđelja, bio je i religiozan, prakticirao religiju, pa izgleda da mu se nanosi nepravda tumačeći njegov nazor na svijet i život pozivan na njegovo nepoznavanje Boga Biblije i teologije. Ako Marx odbija priznati Bogu samostalnu zbiljnost, znači da su ga na to poslije djetinjstva i rane mladosti naveli drugi razlozi. Zato je i naša dužnost da se tražimo na temelju onoga što je on priznavao, a to će biti humanizam i područje akcije ili prakse. Tu će se lakše naći zajedničke točke za razumijevanje.

⁴ A. Kusić u navedenom članku traži od kršćana da se odreknu integrizma te prihvate pluralizam i komunitarizam. Nespornije tvrdi da neka razgovor nastoji srediivati socijalno-ekonomske odnose i rješavati goruća pitanja na zemlji. Pluralizam u kršćanskom prostoru predstavlja osjetljivije pitanje, jer kršćanstvo je vjera, a vjera je u biti posluš. Vjera u svojoj biti nije pluralistička. Osim toga ne zaboravimo da poziv na slobodu ne poništava osnovnu i uvijek živu obavezu pojedinaca i društva da uvide prioritet prave religije i jedine Kristove Crkve, kako naglasuje Drugi vatikanski koncil u DH br. 1—2.

⁵ O ovom posljednjem pitanju tj. o nadi ili odnosu marksista i kršćana prema budućnosti raspravio sam u ovom časopisu 1970, br. 4, str. 369—379.

⁶ Dr Tomo Vereš u doktorskoj dizertaciji (ciklostilom, Zagreb 1969) zastupa mišljenje o tom, nazovimo ga, negativnom Marxovom ateizmu kao platformi za dijalog, što je vrijedno spomena i kao njegovo osobno mišljenje i kao benigna interpretatio Marxove misli.

Slijedeći Hegelovu ljevicu Marx je optirao za agnosticizam, tj. za načelnu nemogućnost dopiranja do spoznaje Boga kao zasebnog transcendentnog bića. U liberalnom protestantizmu je našao naučavanje o separaciji između Boga i zbivanja u svijetu. Još više, u predestinaciji nekih na život a nekih na osuđenje. Nadodajmo da je religija u njegovo doba bila i sama u stanju traženja putova kako ispunjavati svoju misiju u tolikoj zbrci ideja i protuslovlju pokreta. Izgleda pravilnije reći da Bog kao takav Marxa ne zanima, ni Bog Biblije ni Bog teologije ni Bog prostih vjernika ni naroda.

Marxa uopće ideje kao takve ne zanimaju. Kategorije iznad vremena i prostora ostaju daleko od njegova pozitivističkog duha. Bog je nevidljiv a nepravde su u svijetu bučne i previše bolne. Marxu trebaju neposredno snažne snage kojima će provesti reformu svijeta. Te su snage u materiji, ekonomici, tehnici (usporedi 11. tezu o Feuerbachu). Marx izričito odbija svaku projekciju iznad sveukupnih društvenih odnosa, zbog toga kritizira Feuerbacha radi toga što nije uvidio da je i samo »religiozno osjećanje« društveni proizvod (6—7 teza). Revolucionarna praksa nema posla ni s kojim Bogom. Marxa interesira čovjek i njegova sudbina koliko se može poboljšati upotrebom neposredno efikasnih sredstava.

Zaključak je očit: Ako Marx nije prihvatio Boga Biblije, jer ga nije ispravno shvaćao, može li se u tom negativnom ateizmu postaviti solidan temelj za dijalog između marksista i kršćana? Kako je moguće graditi dijalog na pretpostavci da bi Marx drugačije tretirao religiju da je imao uvida u ispravnije shvaćanje Boga? Za tu pretpostavku ili interpretativnu nakanu nemamo dokaza. Bolje se oslanjati na koji pozitivni temelj.

»Čovjek je čovjeku bog«. Nesolidno bi bilo povezivanje čovjeka kao boga i sina Višnjega iz Psalma (82, 6) kao i pravednika Novoga Zavjeta kao duhovnog posinjenika Božjeg s Marxovom koncepcijom u gornjoj njegovoj tvrdnji, jer bi nas prividnost prevarila. Radije bismo mogli nadovezati iz Psalma naredni stih u kojemu se govori da će i takav »bog« umrijeti i da će mu Bog suditi. Tu bi ideja čovječjeg svršetka mogla poslužiti za razne zaključke, ali to je za sada izvan pitanja.

Zaustavimo se na nečemu što je solidnije. I kršćanstvo zamišlja čovjeka kao najviše biće na zemlji. Čovječja socijalna dimenzija uživa neku autonomiju, jer služi kao kriterij kvalificiranja nekih čina kao dobrih — koliko tu socijalnost promiču, ili zlih — koliko tu socijalnost ruše ili onemogućuju. S tog se gledišta osuđuju svi socijalni zločini kao protivni čovječjoj naravi.⁷ Kršćanstvo će reći: Ako si uvrijedio čovjeka i njegovu zakonitu slobodu, uvrijedio si i Boga; ako si uvrijedio Boga, uvrijedio si barem na neki način i čovjeka. Čovjek je strukturno i nerazrušivo triangularno povezan: Bog — ja — bližnji. Bog nikad ne ulazi s čovjekom u polje djelatnosti a da ne poštuje čovječju slobodu samoodređenja. Pod Božjom intervencijom u sferu čovječjeg samoodređenja čovjek čuva svoju sposobnost samoodlučivanja i snosi odgovornost na svoja djela.

⁷ Sv. Toma, I—II, q. 72, art. 4; 87, art. 1.

Ako je, dakle, za Marxa Bog iluzorno ozbiljenje čovjekove biti, čovjeku tuđa i otuđujuća veličina, ostaje nam da u traženju ozbiljne podloge za dijalog između kršćana i marksista tu podlogu potražimo u čovjeku, da naime tražimo hoće li religija igrati ulogu stvarne i nezamjenjive čovječje dopune.⁸ Za kršćane čovjek ne predstavlja apsolutno-apsolutnu vrijednost, jer čovječja socijalna narav i kao kriterij kvalificiranja dobrih i zlih čina ovisi o višem kriteriju, o Bogu, zato će putovanje kršćanina i marksista biti zajedničko do nekog dijela puta, obojica će na tom dijelu puta shvaćati čovjeka s istih aspekata i doći do mnogih zajedničkih zaključaka. Dijalog može biti plodan, jer obojica vjeruju u narav i u čovjeka, iako je radius te vjere za kršćanina ekstenzivniji nego za marksistu.

Potražimo dodirnu točku između kršćanina i marksista u čovjeku. Misterij će čovjeka tražiti misterij Boga. Bez projekcije u Boga čovjek će i za Marxa ostati nerješiva zagonetka, jer Marx neće moći adekvatno odgovoriti na glavne misterije njegova života kao što su prolaznost, kontigentnost, težnja za Apsolutnim, za besmrtnošću, osjećaj etičkog vrednovanja, glas savjesti, fenomen smrti itd.⁹

H u m a n i z a m ?

Da smo na čistu. I ovaj izraz može varati površne mislioce, jer se njima služi kršćanin i marksist, ali značenje u oba slučaja nije isto, dapače, silno različito. Za Marxa religija otuđuje čovjeka, ona ne služi i ne može služiti kao faktor humanizacije za kojom ide humanizam. Za kršćane novi humanizam je ovozemnog radiusa, antireligiozan, jer odbacuje teocentričnu i teološku nauku o čovjeku, te štuje čovjeka koji se stavlja na mjesto Boga, a zabacuje transcendentne istine života i vječnosti.

Uza sve to dodir je na ovom području moguć. I novi, marksistički humanizam priznaje vrijednost stvarnih čovječjih odlika kao što su istinoljubljujivost, briga za potlačene, osjećaj pravde itd. I on zamišlja čovjeka u svjetlu i snazi odgovornosti kojom je opterećen na zemlji. A ta mu je odgovornost u našem vremenu od velike povijesne važnosti. Tako govori i Drugi vatikanski koncil u EM br. 55; 92. Vjerujući u čovjeka kršćanin zna da i u perspektivi prirodnog defestibiliteta čovjek nije izgubio moć samoodređenja, niti je postao nesposoban da učini etički vrijedna djela i promiče prave humane vrednote. Nadovezujući na ono što s tog gledišta piše Dr. Ante Kusić¹⁰ želim naglasiti neke za kršćane obvezatne momente.

Kršćanin u dijalogu s marksistima na području humanizma mora ukazivati na izazov Apsolutnoga u čovjeku, bez odgovora na taj izazov čo-

⁸ Marxu poziv na Boga na filozofskom planu znači krivo tumačenje stvarnosti, najbanalniji i najniži oblik idealizma. Na socijalnom području religija je plod neznanja, straha, iluzorni refleks ovozemne situacije, uzrok i učinak socijalnih nereda i eksploatatorskog procesa, pa bi kao takvu trebalo dokinuti. Vidi C. Van Gestel, LA DOCTRINE SOC. DE L'EGLISE, 1963, str. 449.

⁹ Ivan XXIII u MetM br. 205—212; 215—218. U br. 219. stoji: »Čovjek pojedinac nužno je temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova; čovjek, ukoliko je po naravi društveno biće uzdignuto u nadnaravni red«. PinT br. 9—10.

¹⁰ Ante Kusić u nav. članku *Crkva u svijetu* br. 2, str. 145—159.

vjek će uvijek ostati nepotpun¹¹; osim toga kršćanin ne može a da ne računa da je Krist stvarno opstojao, te da je čovječja sudbina na zemlji nerastavljivo vezana uz Krista tako da iznevjeriti se Kristovu pozivu na metanoju znači dovesti u pitanje konačnu čovječju puninu i sreću; nadalje kršćanin zna da marksist zastupa onaj zatvoreni ili ekskluzivni humanizam¹², ali kršćanin ima puno povjerenja u čovjeka kakav je i neke njegove sposobnosti i bez priziva na Objavu¹³, pa iako je uvjeren da *de iure* ne postoji više samo naravni red, isto je tako uvjeren da on *de facto* postoji, pa se dijalog s marksistima može razvijati u okviru naravi; konačno, kršćanin je u tom pothvatu pun nade, on zna da: tko priznaje razumnost lako dopire do vjere, barem do njezina pred-soblja; tko gaji humanu ljubav stvara dispoziciju za svetu ili spasonosnu kršćansku ljubav; i da je onaj tko zbiljski proučava zemlju i ovaj svijet na putu da upozna Boga i drugi svijet (Rim 1, 18—32; 2, 14—16).

Iz svega što je rečeno lako je uvidjeti da su za plodnost dijaloga između kršćana i marksista s gledišta humanizma — i kršćanin i marksist dužni usvojiti neke metodске napomene. Kršćanin se mora osloboditi apsolutnog supernaturalizma te više gledati na izazov ovoga svijeta, u ovom vremenskom razdoblju, projicirati vjeru-ufanje-ljubav na čovjeka u njegovoj horizontalnoj dimenziji. Marksist bi morao preispitati svoje pozicije tako da traži dublji odgovor na čovječje težnje prema sveobuhvatnoj punini, iznad problematike što mu je pruža ekonomija, društvenost, politika i druge ovozemne vrednote. A kako će marksist odgovoriti na izazov smrti i na težnju za osobnim trajnim životom? Kako će marksist odgovoriti na etički čovječji poziv koji mu progovara kroz savjest? Ako kršćaninu zamjera projekciju u mistifikaciju, ne bi li i kršćanin njemu mogao ukazati na razne mistifikacije kojih kao da nije svjestan? Rađa li se čovječje otuđenje pod drugim oblicima i u okviru marksističkih nazora na svijet i život? Što je s raznim pojavama čovječjeg otuđenja ili izrabljivanja u prenaplašenoj komunitarnosti ili umasovljivanju? Da li je fenomen socijalizacije imun od primjetbi na štetu čovječje inicijative i stvaralaštva?

Pravda i ljubav

Kršćanska je društvena nauka uvijek isticala da se društvo ne može pravilno urediti bez sudjelovanja pravde i ljubavi¹⁴. Ako kršćani naglašuju sveopću ljubav ili solidarnost a marksisti društvenu pravdu, sinteza bi bila u spoju pravde i ljubavi: ni pravda bez ljubavi, ni ljubav bez pravde. Poštujući zahtjeve pravde i ljubavi može se nadati da će čovjek doživjeti poosobljenje društvenosti i podružtvovljenje osobnosti. Jer sinteza pravde i ljubavi uključuje pravilan odnos pojedinca prema društvu, osobe i društva.

Teško je zamisliti da Marxu nije bilo poznato što je kršćanstvo kroz povijest učinilo za dobro siromaha i obespravljenih. To bi izgledalo uvredljivo. Ipak, možda je konstatirao da se neki kršćanin tako vezuju uz

¹¹ J. Daniélou, VJERA KROZ VJEKOVE... Zagreb 1969, str. 28—31; 56—65.

¹² Pavao VI u PP br. 42; L'OSSER. ROMANO od 27—8 XII 1968.

¹³ J. Kuničić, ZNANOST SPASENJA, sv. I br. 3; 59; 60; 72; sv. II br. 186 sl.

¹⁴ Isti, KATOLIČKA DRUŠTVENA NAUKA, Zagreb 1971, br. 50—55; 187.

ljubav, koja ostaje besplodna, da zaboravljaju na zahtjeve pravde. U tome se može naći jedan od stvarnih faktora u formiranju krivog Marxovog stajališta prema religiji. Istina je da su upravo negdje u Marxovo doba liberalni katolici, tipa Lamennais, insistirali na ljubavi te mislili da je za socijalno ozdravljenje dovoljna kurativna metoda, ali živjeli su i djelovali i socijalni katolici koji su i prije Komunističkog manifesta iz 1848. predlagali preventivnu metodu; tražili su uzroke socijalnih nevolja i predlagali strukturne reforme da se zlu stane adekvatno na put.

Frederic Ozanam (1813—1853) tražio je obiteljsku nadnicu, participaciju radnika u dobiti poduzeća, udruživanja radnika u svrhu samopomoći te isticao prednost neposrednih akcija, osuđivao šuplje fraze i programe itd. — I kršćanski su socijalisti igrali pozitivnu ulogu, npr. F. J. Benjamin Bucher (1796—1865). On i njegovi pristaše išli su za tim da ukinu separaciju između rada i kapitala te stvore komunitarni ili socijalni red u sintezi rada i kapitala. Kako? Neka radnici stvore svoje radničko udruženje u kojem će radnici postati poslodavci i otimati kapitalistima plod svoga rada. — Opstojao je i socijalni paternalizam. Mi ga odbijamo i zaslužuje da se zabaci politički paternalizam, ali socijalni je paternalizam u XIX stoljeću zastupao zaštitu, odgoj i asistenciju radnicima i to je nastojao provesti u djelo, a to je za ono doba mnogo značilo. — I socijalni kršćanski reformatori s Villeneuve-Bargemontom (1784-1850) glasili su kao radnički vođe, jer su ustajali protiv otuđenja radnika; tražili su da radnici imaju udjela u prihodima; zahtjevali su pravednu nadnicu, zakone za zaštitu djece, higijenske i povoljnije etičke uvjete rada u tvornicama, osnivanje štednih zavoda, zabranu rada ispod 14 godina života itd.⁴⁵

Ako je istina, a jest, da je kršćanstvo od svog osnutka dokazivalo aktivnu zainteresiranost za robove i siromašne, istina je da među kršćanskim i katoličkim socijalnim piscima i radnicima u Marxovo doba nije bilo sloge ni koordiniranog rada. Katolički reformatori, katolički liberali, socijalisti, socijalni paternalisti itd. bili su razjedinjeni. Trebalo je čekati Lava XIII i njegovu encikliku RERUM NOVARUM (1891) da se redovi katolika zbiju uz jasne i odlučne ideje da ljubav nije dovoljna za sređenje socijalnih nereda, nego da treba slijediti i zahtjeve pravde.

Možda je i ta nesloga kršćana stimulirala Marxa da stvori jedinstvo između nauke i akcije, teorije i prakse. U tome je uspio prije i temeljitije nego kršćanstvo, tj. ono što je Marx učinio za socijalizam, kršćanstvo nije uspjelo učiniti na području kršćanstva. Nastup Marxa u životu i provedba ideja bili su radikalniji i efikasniji nego li nastup kršćana u kršćanskoj praksi.

Tražeci platformu za dijalog između marksista i kršćana na ovom području kršćanin treba da računa na neke faktore bez kojih ne može pristupiti dijalogu.

Pravda i ljubav su etičke vrednote. One reguliraju čovječiji nastup na bilo kojem se on području nalazio. A njihovi su zahtjevi iznad poslovnog, političkog ili ekonomskog djelovanja; to se djelovanje mora uvijek

⁴⁵ Detaljnije vidi u Gestel, nav. dj. str. 20 sl.

konformirati njihovim zahtjevima. Čovjek je uvijek, najprije i iznad svega HOMO MORUM, a u prostoru vjere i HOMO CHRISTIANUS.

Osim toga treba najviše naglašavati potrebu dealienacije čovjeka u njegovoj nutrini, transformaciju njegove nutrine. Uvjet svakog uspjeha jest u tome da se čovjek otme egoizmu, želji za dominacijom, pohlepi za tuđim, robovanju strastima, jer te tamne snage u čovjeku uvijek stvaraju i stvarat će socijalne probleme, pa će čovjek tlačiti čovjeka iako će promijeniti ime. Prvenstvo pripada unutarnjoj obnovi.

Isto tako treba znati da kršćanin nije i ne može biti toliki optimist da bi vjerovao u maksimalnu harmoniju u svijetu kao da će doći vrijeme kad će ljudi ostvariti tu maksimalnu harmoniju, maksimalan red u međuodnosima; on zna da se u čovjeku krije neki prirodni defektibilitet, sklonost na tlo, na neetičko postupanje. Ta se defektna struktura može i mora paralizirati, ali se nikada neće potpuno ukloniti. Ona spada na čovjeka koliko je pripadnik ljudske naravi, i uvijek će predstavljati bazu za kršćanski realizam na socijalnom, odgojnom, političkom i etičkom polju.

Što je Marxa revoltiralo u pitanju kršćanske ljubavi? Njezina neefikasnost na djelu. Govorio je kako svaki trenutak praktičnog života kršćana tjera u laž i kršćansku teoriju. Kritizirao je kršćanstvo što ono ostaje na liniji etičkih imperativa, bez učinka. Zbog toga je on svratio pažnju u prvom redu na praksu, na akciju.

Prostor prakse ili akcije

Marxovo skretanje na praksu bilo je uvjetovano i njegovim odgojem. Znao je za prosvjetiteljskog i apstraktnog boga, ali je poznavao i slabu inkarnaciju kršćanskih ideja u praksi. Jedan je od ondašnjih pisaca vještih perom ironizirao i karikirao kršćanski moral (Berbeyrac). I plod je svega toga bio taj da je Marx napustio idejne rasprave, a praksi dao prvenstvo.

I prije sam u svojim člancima naglašavao¹⁶ da je korisna svaka vrsta dijaloga ako se pravilno odvija. Koristan je doktrinalni dijalog za bistrenje pojmova; koristan je civilni dijalog za provođenje u djelo mirne i plodne konvencije. Međutim, idejni ili doktrinalni dijalog trpi od ukrućenosti ideja ili kategorija teoretskog svijeta¹⁷, recimo od doktrinalne nepokretnosti i dogmatizma, pa je izložen dugim raspravama, osporavanjima, problematici, dok bi dijalog na području akcije mogao biti plodniji i za čovjeka plodonosniji.

Bez sumnje, kršćanstvo ili pojedini vjernici mogu i danas mnogo dobro učiniti čovjeku. Rad je u bolnicama i danas moguć, a domovi staraca ili defektne djece kao da nalaze najbolje pomoćno osoblje u ČČ. Sestrama. Župnici na selu i u gradu mnogostrukim dobrotvornim nastupima mogu se naći na zajedničkom poslu s marksistima. Vjera će uvijek biti ona koja će umirućemu moći i na času smrti pružiti što

¹⁶ Vidi u BS 1966, sv. 2, str. 413—421; u *Cekva u svijetu* 1967, br. 3, str. 47—48; br. 6, str. 26—28; ZNANOST SPASENJA sv. III, 1969, br. 30—42 itd.

¹⁷ Ivan XXIII u PinT br. 157—160.

mu ne može pružiti nikakva znanost, nijedan politički ili socijalni pokret. Vjera će uvijek pravilnije odgajati čovječju savjest zbog toga što posjeduje moćnije faktore odgoja, efikasniju i trajniju sankciju itd. Tko ne zatvara oči pred stvarnosti priznat će da se i danas s te strane mnogo radi, a da bi se moglo raditi i više kad bi bilo dovoljnog međusobnog razumijevanja i koordiniranog rada.

Bi li se s tim i Marx pomirio? Svakako bi priznao da kršćanstvo kao takvo ne zaslužuje onako oštru kritiku kakvu mu je on upućivao, a da pojedini kršćani to ponekad zaslužuju,¹⁸ ali bi također priznao da ni današnji marksisti nisu uvijek idealni sljedbenici njegovih ideja. Priznao bi da je i on bio u nekim prognozama prebrz, npr. u prognozi koncentracije pokretnog kapitala, jer su mnoge snage skrenule povijesni tijek (porezi, srednji stalež, socijalizacija, nacionalizacija, sindikati, sistemi osiguranja, radnička svijest itd.). Trajnost religije, otvorenost Crkve prema svijetu i to u promijenjenim ekonomskim odnosima dokazuje da religija nije epifenomenon produktivnih snaga, nego strukturni fenomen čovječje prirode. Otvorenost Crkve prema dijalogu s marksistima dokazuje da ona nije zaštitnica bilo kojeg političkog sistema, nego da u svakom sistemu traži što se slaže s njezinom misijom prenositeljice vrednota misterija spasenja.

Priznajmo teškoću akcije ili prakse. Žrtvovati se za drugoga može samo »oslobođena« ličnost. Izvanjske strukture pri tome nisu najvažnije. Prije svega se čovjek mora osloboditi u sebi. Osloboditi se od okova tamnih snaga strasti, egoizma i drugih negativnih i destruktivnih snaga. Bez reforme čovjekove nutrine uzaludne su izvanjske strukturne reforme. Ako se čovjek ne promijeni, tlačitelj i tlačenik će promijeniti imena, ali će pod drugim imenom ostati iste crne uloge na štetu čovjeka. Možda se radi o jednoj anonimnoj organizaciji, o demonu stranačkog fanatizma itd, čovjek će promijeniti eksploatatora a neće se osloboditi eksploatacije.

Zaključak: Sve su vrste dijaloga korisne, dijalog prakse ili zajedničkog nastupa najkorisniji. Kršćani bi time dokazali projekciju religije na povijesno-društvenu problematiku, a marksisti bi dokazali svoju doraslost razvoju povijesnih prilika i iskrenost svojih namjera.

¹⁸ J. Kuničić u *Crkva u svijetu* 1970, br. 2, str. 126 sl.